

SOVYET RUSYA DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

Öz

Uzun yıllar Rus hâkimiyeti altında yaşayan Kazakistan'da tatbik edilen yanlış ekonomi, kültür ve siyaset politikaları yüzünden karşı karşıya kalınan tahribatın izleri bugün dahi silinebilmiş değildir. Halen Türk Dünyası'nun en bakir ve zengin topraklarına sahip olan Kazak Türkleri geleneksel konar-göçer hayatlarını sürdürmeye kalkıştıklarında Sovyet-Rus döneminin hükümetleri tarafından çıkarılan birtakım kanunlar ile gündün güne fakirleşmeleri sebebiyle sonucu zaman zaman çok kanlı bir şekilde neticelenen ayaklanmalar gerçekleştirildiler. Ne Rus çarlığının Bakir Topraklar projesi ne de Sovyet Rusya'nın kolhoz siyasetinin bu insanlara hiçbir yararı olmadı. Ekonomik, kültürel ve politik hayatın gerisinde kaldıkları gibi, bu topraklara Rus idareciler daima ham madde deposu şeklinde baktılar. Buna bağlı olarak ondokuzuncu asırdan itibaren görülmeye başlayan Slav göçmenlerin akınıyla kendi yurtlarında azınlık durumuna düştükleri bir yana, artık onlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmaya da başlandı. Elllerinden mera arazileri alınması bir yana, sanıldığı üzere onlara modern bir eğitim de sunulmadı. Bu yüzden sosyal hayatın sürekli dışında bırakılan Kazak Türkleri, sanki kendi ülkelerine gelen Rus memurların hizmetkârları, en iyisinden onların işlerini çabuklaştıran yardımcılar gibi görüldüler. Bütün Kazak Türklerine Rusça mecbur tutulup, Rus edip ve şairleri öğretilip, okullarda onların eserleri okutulup, ezberletilirken; Kazak şair ve romancıları ancak kendi toplumları arasında itibar kazandılar. Bu hâl Sovyet vatandaşı kavramına ters gelince, zaman zaman kendi içlerinden çıkan birtakım milliyetçi aydınlar bu kötü gidişata bir dur demek isteyip, Rus yetkililerini uyarmaya yeltendiklerinde ise burjuva milliyetçiler veyahut da halk düşmanları oldukları ilan edilerek ya sürgünlere gönderildiler ya da kurşunlanmak suretiyle hayatlarına son verildi. İşte biz bu çalışmada özetle Kazakistan'da Çarlık Rusyası'nın mirasını devralan Sovyet hükümetleri döneminde uygulanan birtakım icraatlarla bunların sonuçlarının yansımalarını göstermeye gayret ettik.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Kazakistan, Sovyet Politikaları.

Kazakhstan In Soviet Russia Period

Abstract

The traces of destruction encountered because of wrong economic, cultural and diplomatic policies applied by Russian in Kazakhstan, which was un-

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü.

der the Russian sovereignty for many years still remain. When Kazakh Turks, who today possess the most untouched and fertile lands of the Turkic World, attempt to continue their traditional nomadic life revolted against Russians and their failure at times were because of their growing poorness due to the inactions by Soviet-Russian governments. Neither the Untouched Territories Project of Russian Tsarism nor Soviet-Russian kolkhoz policy, had no use for these people. They lagged behind in economic, cultural and political life as well as Russian governors considered these territories always as a source of raw materials. Depending on this, apart from the fact that they became minority in their own homeland as a result of Slavic migration wave occurred after the 19th century, they were treated like a second-class citizen. Apart from their pastures were dispossessed, education services were not provided as supposed. For this reason, Kazakh Turks constantly excluded from the social life and were considered as servants of Russian officials incoming to their country, at most as assistants facilitating their works. All of Kazakh Turks were required to Russian, as Russian writers and poets were taught and their literary works studied and memorized in schools; Kazakh poets and novelists were gained reputation only among their own community. When this situation came into conflict with the notion of Soviet-citizenship, some Russian nationalist intellectuals asked for stopping the rot at times and attempted to warn the Russian authorities, Kazakh Turks were declared as bourgeois nationalist or public enemy and were send into exile or executed by firing squad. In this study, we attempted to show in brief the reflected consequences of the actions taken by Soviet governments inherited Russian Tsardom in Kazakhstan.

Keywords: Soviet Union, Kazakshtan, Soviet Politics.

Giriş

Günümüzde Kazak Türklerinin yurdu demek olan Kazakistan'da Türk-Hun çağından itibaren bir yerleşme söz konusu olup, bilhassa Türklerin doğudan batıya doğru gerçekleştirdikleri akın ve göç hareketlerinde geçiş noktası olması sebebiyle de Türk tarihinin bütün izlerini görmek mümkündür.¹ Avrupa Hunları, Hazar, Bulgar, Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Uzlar devrinde de İdil-Ural sahası yoğun bir Türk nüfusunu barındırdığı gibi, merkez olma özelliğini de korumuştur.²

Ne yazık ki Altun Orda Devleti'nin inkırazının ardından Karadeniz'in kuzeyinin talihi değişmiş, bilhassa Kazan Hanlığı'nın sükutuyla beraber bölge Türklerini artık acı ve kederli günler karşılamıştır. Rusya Kazak-Kırgız ordalarının Türkistan'a açılan kapının anahtarı olduğunu anlamış, buna binaen Türkistan'ın zengin yer altı kaynaklarına ulaşmak amacıyla keşif heyetleri hazırlanmış ve hareket noktalarını meydana getirmek için de Kazakistan'ın kuzey taraflarından başlamak üzere kale şehirlerin inşasına girişilmişti. Eko-

¹ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 23-38; A.G. Medoyev, "Naskalniye Izobrajeniya Gor Tesiktas i Karaungur", *Trudi. Akademia Nauk Kazakskoy SSR*, Tom 12, Almatı 1961, s. 72-77; P.I. Marikovskiy, "Naskalniye Risunki Gor Kuljabasi", *Trudi. Akademia Nauk Kazakskoy SSR*, Tom 12, Almatı 1961, s. 78-86.

² *Oğuzname Destanı*, 1998, s. 31b; Saadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2009, s. 64-69; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014, s. 517-532; Gömeç, "Türk Tarihinde Peçenekler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, Ankara 2013, s. 251-266; A. Kayyum Kesici, *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 25.

nominin ve düzenin bozulduğu bu yıllarda Kazakların Osmanlı Devleti'ne de elçiler gönderdikleri ve tavsiyeler aldıkları ve bu arada birbirleriyle de kavgalara tutuştukları anlaşılıyor.³ Öyle ki Küçük Cüz hanı Ebu'l-hayr ve Orta Cüzün önderi Semeke gibi hanlar o kızgınlıkla, Kalmuklarla yaptıkları savaşları dahi bıraktılar. Buna bağlı olarak pek çok yakını esir veren ve zorda kalan Kazakların Küçük Cüzlerinin başı Ebu'l-hayr Han, 1726 ve 1730 yıllarında Rus çarına gönderdiği elçiler vasıtasıyla Kalmuklara karşı yardım isteme yoluna gitti. Bu yüzden Ruslar bölge Türklerinin hem birbirleriyle, hem de yabancı halklarla mücadelelerini çok iyi değerlendirmiştir. Onları bazen korumak, zaman zaman da hakemlik rolleriyle kandırılmışlar ve bu suretle kendilerine yanaştırmışlardı. Böylece 1731'de yayınlanan bir tamimle Rusya, Ebu'l-hayr ve yanındakilerin koruyuculuğunu üstleniyordu.⁴

Rus çarlığı Ebu'l-hayr gibi Orta Cüz hanlarını da çeşitli hediye ve rüşvetlerle yanına çekmeye çalıştı. Bununla beraber 1734'te Orta Cüz ve 1738 tarihinde de Ulu Cüz Rus hâkimiyetine boyun eğdi. Milli bir teşekkül olan her Kazak cüzünün kendi istiklâli uğrunda gayret ve çabalarına rağmen, birbirlerinden ayrılmaları ve parçalanmaları Türklerin siyasi kaderi üzerinde çok kötü tesirler yaptı. Kendi aralarındaki iç anlaşmazlıklar ve savaşlar Kazak Türklerinin birliğini tehdit ettiği kadar, Rus ordusunun Asya'yı işgalini de kolaylaştırmıştır. Rus hâkimiyetinin tesisi yavaş yavaş ve akılcıca gerçekleştirildi. St. Petersburg'daki yönetim Kazaklara vatandaş statüsünü asla vermedi. Bunlar daha ziyade "yabancı" (inoradtsi) diye adlandırıldılar. Askerlikten muaf tutuldular ve kısmen kendi geleneksel hukuklarına bağlı kaldılar.⁵

³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzman, İstanbul 1980, s. 483-484; S.G. Klyash-torniy - T.İ. Sultanov, *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A. Batur, İstanbul 2003, s. 307-308; Orhan Doğan, "Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı)", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Bişkek 2002; Doğan, "Orta Asya Hanlıklarının Çarlık Rusya'nın Tabiiyetine Girmeleri Hakkında Bazı Belgeler", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 39, İstanbul 2004, s. 157; Kesici, *a.g.e.*, s. 55-72; N. Mukametkanlı, *Tarihi Zertevler*, Almatı 1994, s. 50; Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara 2002, s. 285; İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Çarlık Rusyasının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyanlar", *Türk Kültürü*, Yıl: 7, Sayı: 84, Ankara 1969, s. 57; Reşid Rahmeti Arat, "Kazakistan", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 5. Baskı, İstanbul 1988, s. 499-500; Mehmet Saray, "Dış Türkler", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12/2, 5. Baskı, İstanbul 1988, s. 408; Fatih Ünal, "Aktaban Şubirındı Hadisesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 160, İstanbul 2000, s. 18-21; Osman Yorulmaz, "Kazakları Oluşturan Boylar ve Bunların Diğer Türk Devletlerindeki Dağılımı", *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı*, Bişkek 2003, s. 329; Yorulmaz, "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizçoğulları*, İstanbul 2016, s. 458-460; Şehabeddin-i Mercani, *Müste-fadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Mustafa Kalkan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 38.

⁴ Fatih Ünal, "Türkistan'da Hürriyet Koşanlar", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 61, İstanbul 1999, s. 64; Ünal, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yayınları, Ordu 2010, s. 101; Doğan, "a.g.m.", s. 156-158; Doğan, "Türkistan (Orta Asya) Tarihi İle İlgili Belgeler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, İstanbul 2005, s. 722-730; Oktay Berber, *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*, Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 50-51; Kesici, *a.g.e.*, s. 62-63.

⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 347-348; Ahmet Caferoğlu, "Kazak Türkleri", *Türk Kültürü*, 3/29, Ankara 1965, s. 305; A. Bennigsen, "Çarlık ve Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türkler", *Türk Kültürü*, Çev. K. Aytaç, 24/270, Ankara 1985, s. 11; Ünal, "a.g.m.", s. 64; Yorulmaz, "Kazak-Başkurt Münasebetleri (XVII. - XVIII. Yüzyıl)", *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, Haz. A. Melek Özyetkin - A. Merthan Dündar - İlyas Kamalov, İstanbul 2008, s. 121-122; Doğan, "a.g.m.", s. 170-177; Kesici, *a.g.e.*, s. 81-82.

Rusların iddiasına göre onlar; hâlâ Orta Çağlarda yaşayan Türkistan'a girmek suretiyle, göçbelerin modern dünya ile tanışmalarına, iktisaden gelişmelerine vesile olmuşlardı. Ama bırakın bunları bir kenara, yaklaşık 150 yıllık hâkimiyet döneminin sonunda bile, Türkistan'da sadece şeklen değişiklikten başka bir şey yoktu.

Rusya ilk işgal yıllarından itibaren Kazakistan ve daha güneydeki Türkistan topraklarına gelen kendi vatandaşlarına ücretsiz olarak ekilecek toprak, ev yapmak için de bedava arsalar verirken, Türklerin bu yoldaki talebine karşılık Hıristiyan olmaları şart koşulmaktaydı. 1881 tarihinde çıkarılan yasa ile Rus köylülerin durumu da güvence altına alındı. Bununla beraber Rus çarlığının baskı ve kötü idarelerine karşı zaman zaman Kazak Türklerince yürütülen ayaklanmalar ortaya çıktıysa da bunlardan bir netice alınmadığı gibi, Türkler hem insan hem de hayvan sayısı bakımında külliyetli miktarda kayıplara uğradılar.⁶

Kazakistan'da Sovyet Hâkimiyeti

Bu arada 20. yüzyılın başlarına doğru Rusya'da, özellikle Batı Avrupa ve İngiltere'de ortaya çıkan yeni siyasal akımlar da etkili oldu. 1905 yılında hem Kazakistan, hem de bütün eski Rusya bu yeni fikri akımların tesirindeydi. Rus çarlığı idaresindeki Türkler ellerinden geldiğince bu durumu değerlendirmeye çalıştılar. Türkler, Ruslar karşısında silahla yapamadıklarını, siyasi atmosfer içerisinde gerçekleştirme gayreti içine girdiler.

Buna bağlı olarak esen serbestlik rüzgârlarıyla Kazak Türkleri 1906'da Kazak Anayasal Demokratik Partisi'nin öncülüğünde, halkta milli bir şuur uyanmasını sağlamışlardı. Bilindiği gibi bu parti daha sonra Alaş Orda adını aldı⁷ ve bu vesileyle ihtilal hareketi hızlandırıldı. Ancak bu gelişmelerden yeterince yararlanılamadı, çünkü I. Cihan Harbi patlak verdiği sırada Rus hükümeti seferberlik ilân etmiş ve 250.000 civarında Kazak Türkü, Rus ordusunda geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere askere çağrılmıştı. Ayrıca askeri ihtiyaçlar için Kazakların hayvanlarına el konulması gibi bir durum da söz konusuydu. Elbette Kazak Türkleri kendilerini açlığa sürükleyen bu uygulamaya pabuç bırakmak istemediler. Bu vaziyet bir yana onlar, Rus çarlığının üzerlerine yüklediği vergilerin de azaltılması talebinde bulundular. Rus imparatorluğu Türklerin bu isteklerini dikkate dahi almıyordu. Sonuçta senelerin

⁶ Kesici, *a.g.e.*, s. 95-124; Gömeç, "Tarihte ve Günümüzde Kazakistan", *Yeni Forum*, 14/287, Ankara 1993, s.10; Ünal, "a.g.m.", s. 64-69; Konuralp Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 104; Yorulmaz, "a.g.m.", s. 463-471; Mehmet Saray, *Kazak Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993, s. 38-42; Y. Çavuşoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Orta Asya Hanlıkları İle Münasebetleri", *Tanıtım Dergisi*, 8/91-92, İstanbul 1987, s. 35; Bennigsen, "a.g.m.", s. 12; Nahide Şimşir, *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 49; Kurat, *a.g.e.*, s. 347-350; A. Bodger, "Abulhayir Khan of the Kazakh Little Horde, 1718-1748 and His Allegiance to Russia", *II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Özetleri*, İstanbul 4-9 Ekim 1976, s. 7-9; Elizabeth E. Bacon, *Esir Orta Asya*, Çev. Tansu Say, Tercüman Yayınları, İstanbul 1978, s. 107; Saray, *a.g.e.*, s. 44; İbrahim Yarkin, "Türkistan'ın İktisadi Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *Türk Kültürü*, 10/115, Ankara 1972, s. 55; Çavuşoğlu, "a.g.m.", s. 35-36.

⁷ Her ne kadar Kazak Türkleri kendilerini Alaş adlı bir atadan geliyor kabul etseler de, Alaş kelimesi Türkçedeki "Ala" yani karışık, içinde her şey olan sözülle de ilişkilidir. Belki partinin isminin böyle olması, bütün Türkistan ve İdil-Ural'daki halkları da içine almak amacıyla bu şekilde verilmiş olabilir. Tabii burada Alas-Alaz (Alev/Ateş) terimini de gözden irak tutmamak lazım. Ancak bizim bu söylediklerimiz bir iddia değil, faraziye ibarettir.

kızgınlığıyla Sır Derya bölgesinde isyan çıktı. Evliya Ata merkezli başkaldırı az bir zamanda Urallara kadar yayıldı. Sadece Turgay vilayetinde ayaklanmaya katılanların sayısının 20.000 olduğu bildirilmektedir. Ne yazık ki isyan sırasında Türk bölgeleri arasında gereği gibi irtibat sağlanamadı. Fakat buna rağmen Güneydoğu Kazakistan'ın Yedisu havalisinde ortadan kaldırılan Rus askerlerin sayısı 3300 kadar idi. Bunun üzerine Rus devlet duması Aleksandr Kerenski'nin başkanlığında bir komisyonu bölgeye yolladı ve Kazakistan'da bulunan Rus kuvvetleri, Türkistan'ın diğer yerlerinden gelen birliklerle takviye edilerek, 16 Kasım 1916'da Türkleri peyderpey yendiler. Bunun neticesinde 40.000 haneye yakın Türk ailesi çöllere sürüldü. 300.000'den fazla Kazak-Kırgız Türkü Doğu Türkistan'a sığındı. On binlerce Kazak idam edildi.⁸ Türklerin ellerinde ne var, ne yoksa soyuldu.

İşte 1916'da neredeyse bütün Türkistan'da baş gösteren bu ayaklanmalar sırasında önemli roller üstlenen Alaş Orda Partisi, Bolşevik ihtilalinden de yararlanarak, Çarlık Rusyası'nın sömürüsü düzenine son vermek için harekete geçmişti. Bu durumda Kazak Türkleri bir taraftan yaklaşmakta olan komünist ihtilalcilere, diğer yandan çar ordularına karşı mücadele etmek zorundaydılar ve üstüne üstlük Rusya genelinde de rakip güçler birbirleriyle amansızca vuruşuyorlardı. Dolayısıyla komünistlerin bu vakitlerde her türlü desteğe ihtiyaçları vardı. Buna bağlı olarak Bolşevikler stratejik bir hamle ile 3 Temmuz 1917'de, Bütün Rusya Müslümanları Milli Şurası'nda şöyle bir çağrıda bulundular: *"Bağımsızlık tehlikededir. Hür vatandaşlar harekete geçmediği takdirde memleket felakete sürüklenecek. Müslüman vatandaşlar; ihtilalin zafiri herkese refah ve hürriyet getirecek, başarısızlık ise herkesi sefil yapacak. Ülkeye anarşi ve terör hükmedecek. Emekçiler topraklarından yoksun kalacak. Hedefimiz tek kuvvet halinde ihtilali kurtarmak ve birleşmektir. Müslümanlar ellerinden geldiği kadar çaba harcamalıdır. Hepimizin borcu, her türlü vasıta ile ihtilal hükümetini kuvvetlendirmek olmalıdır."* Daha sonra ileri sürülen vaatlerle de binaen 1917'de Aktübe ve Uralsk Kongreleri ile Orenburg'da toplanmış olan büyük Kazak Kurultayı memleketin teşkilatlandırılması hakkında birçok mühim kararlar aldı.⁹

Kazak Türklerinin tarihteki ilk ciddi siyasi organizasyonu olan Alaş Orda Hükümeti, Rusya'daki iç kavga esnasında Kızıl ve Beyaz Ruslar arasında kalmasına rağmen, bölgede otoritesini yerleştirmiş ve toplumun ihtiyacına binaen birtakım alanlarda ciddi icraatlarda bulunmuştur. Bu mütevezi hükümet bir taraftan kendi hudutları dahilinde idari ve hukuki müesseseleri kurma, güvenliği temin ve adaleti ikame konusunda faaliyetlerde bulunmakta, öbür yandan da askeri teşkilat ile bunun tesis edilemediği mahallerde yerel güçleri

⁸ E. Bekmahanov, *Kazak SSR Tarihi*, Almatı 1960, s. 19-23; İbrahim Yarkın, "Türkistan'da 1916 Yılı İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler", *Türk Kültürü*, 6/68, Ankara 1968, s. 30; Hüseyin Adıgüzel, *Azadlığın Köşe Taşları*, Bayrak Yayınevi, İstanbul 2001, s. 12; Carter Vaughn Findley, *The Turks in World History*, New York 2005, s. 150-151; "1916 Olaylarının 100. Yıldönümü Hakkında Kararname", Çev. R. Abdıyeva, *Ala Too Edebiyatı*, Sayı: 5, Ankara 2016, s. 6.

⁹ Bu kurultayda idari, mali ve siyasi birçok konular tartışılmakla birlikte eğitim, din ve toprak meseleleri gibi farklı alanlar hakkında da görüşler açıklandı.

harekete geçirerek, savunma tedbirlerine hazırlanıyordu. Onlar basım-yayın ve başka kültür işlerine de önem verdiler. Bu arada ekonomik meseleler içerisinde en başta Türklerden alınarak Rus göçmenlerine dağıtılan toprakların iadesi ve Kazak Türklerinin iskanı konuları üzerinde duruldu. Fakat bu arada Alaş hükümeti ve partisine muhalif bir sosyalist hareket de ortaya çıkarıldı.¹⁰

Bütün bunlar bir tarafa yukarıda da işaret olunduğu gibi Türklerin üstün Rus kuvvetlerine karşı durmaya güçleri ve imkânları yoktu. Orenburg'un 18 Ocak 1918 tarihinde işgali üzerine, merkez Semey bölgesine taşındı. Bolşeviklerle yapılan görüşmelerden de bir sonuç çıkmadı. Esasında Rus komünistlerin Rusya'yı bağımsız cumhuriyetlere bölme gibi bir niyetleri yoktu. Onların amacı çar ailesinin yerini almaktı. İşte bu yüzden üç sene süren kanlı iç mücadelelerden sonra, 1918 Mart'ında Alaş Orda Hükümeti'ni dağıtmayı başardılar. Sovyet Rusya 1919'da Kazaklar için bir kukla hükümet kurdu ve Orenburg'u da başkent yaptı. Bu arada 1920 yılı kışının uzaması ve sert geçmesi bir felakete sebep oldu. Birinci Dünya Harbi sıralarında tohumluk darıları bile ellerinden alınan, ekecek ve yiyecek birşeyleri kalmayan yüz binlerce insan açlıktan öldü. O kadar çaresizdiler ki bırakın kedi, köpek etlerini, ölen yakınlarını dahi yiyecek hale geldiler.¹¹ Rusya her zaman olduğu gibi kendi ülkesinin bu insanlarına yardım etmeyi bile düşünmedi, onlar için önemli olan rejimin başarısıydı. Meydanlarda orak-çekiçli ve kıvılcıklı propaganda gösterileri yapılırken, insanlar durduk-yere ölmekteydiler.

Bununla beraber araştırmacıların belirttiğine göre Birinci Cihan Savaşı başlamadan önce Kazakistan topraklarına gelen göçmenlerin sayısı 3.000.000 civarındaydı. Türk arazilerine yerleşen Rus göçmenlerin %90'ı ziraatla, %10'u ise sanat ve ticaretle uğraşıyordu. 1897'de Kazakistan'da %15 Rus veya Slav var iken, bu sayı 1916'da %41'lere yükseldi. Bu vaziyetten de anlaşılacağı üzere Türklerin 1916'daki Türkistan ayaklanmaları durup-dururken ortaya çıkmamıştır. Kısa bir süre içerisinde Türk topraklarına ne kadar fazla yabancıların iskan edildiği bu istatistiklerden de görülebilir. 1926 sayımlarında 3.831.000 olarak verilen Kazak Türklerinin nüfusu, 1959'da 3.581.000'e düşmüştür. Normalde 1926'daki sayının iki katı bir artış olması gerekirken bir azalış söz konusudur.¹² Bu durumda, acaba Kazak Türklerine ne oldu sorusu akla gelmektedir. Ayrıca 1925-1929 arasında uygulanan Sovyetleştirme ve kolhoz siyaseti de başarısız olmuş, 1915'te bir Türk ailesine en az 26 baş hayvan düşerken, bu rakam 1929'da 5 baş hayvana inmiştir.¹³ Yine bu Sovyetleştirme olayları sırasında yurtlarından sökülen Türklerin iki milyondan fazlası yollarda

¹⁰ İbrahim Yarkin, "Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri İle Basmacılık Hareketi Hakkında", *Türk Kültürü*, 2/23, Ankara 1964, s. 40; Kesici, *a.g.e.*, s. 174-180.

¹¹ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015, s. 105.

¹² Y. Miroğlu, "Sovyet Türkistanı Nüfusunun Dinamiki", *Dergi*, 5/18, Münih 1959, s. 8; G.A. Von, Stackelberg "Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar", *Dergi*, 7/23-24, Münih 1961, s. 80.

¹³ Bu kolhoz politikasını haklı göstermek gayesiyle, komünist ideolojinin sözde yazarları her türlü yalanı söyledikleri gibi, yöneticilerden de kolhozların her yıl üretimlerini arttırdıklarını bir şekilde ispat etmeleri istenmekteydi. Bakınız, T. Devletşin, *Sovyet Tataristanı*, Çev. M. Emircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 410.

öldü. Dolayısı ile bu yanlış Sovyet politikaları yüzünden bütün dünya tarihinde ülke nüfusunun yarısını yitiren bir halka daha rastlanılmayacağı söylenebilir.

Sovyet Rusya, Türkleri bu şekil kolhozlarda zorla iskanlarla asimile edip, kimliksizleştirirken, Kazak Türklerinin uyanarak yeni haklar kazanmasını isteyen Kazak Türk aydınlarından Alihan Bökeyhan, Ahmed Baytursun, Muhammedcan Tınışbay, Halil Muhammed, Miryakub Dulat gibi kişileri de çeşitli şekillerde ortadan kaldırılıyordu. Dünya tarihinde yine böyle bir aydın kıyımına tesadüf etmek pek mümkün değildir. Türkler üzerinde fiziki ve kültürel emperyalizmin her türlü denendi. Çarlık Rusyası zamanında Türk halkı zorla Hıristiyanlaştırılıp, Ruslaştırılmak istenmiş, fakat bu metod beklenen neticeyi vermeyince her Türk boyu için Kril harfleri temelinde ayrı alfabeler hazırlanarak, kültür yoluyla Ruslaştırma planlanmıştı. İşte bu kültürel eritme ve baskı faaliyetleri Sovyet dönemi yöneticilerinin çarlığın eğitimcilerinden devraldığı bir usuldü. Bu arada şu hususu da belirtmekte fayda var: Sovyet yöneticileri Türk boylarını Rusçayı daha iyi öğrenmeleri gerekçesi ile Kril harfleri esasına dayanan alfabeleri kullanmaya mecbur tutarken, Sovyetler Birliği'ndeki Ermeni ve Gürcü gibi halklara bunu şart koşmadılar.¹⁴ Elbetteki bir milletin kısa bir zaman zarfında birkaç alfabe değiştirmesi ve buna uyum sağlaması kolay değildir. Hiç şüphesiz bu durum Türk fikir hayatının gelişmesinde menfi rol oynadı.

Ne yazık ki Rusya'da komünistler iktidara geldiğinde, Alaş Orda'yı kurmuş olan Kazak aydınları dışında, diğer Türkistanlılar arasında da birlik göremiyoruz. Özbekler farklı hanlıklara bölünmüş olup, kendilerini buldukları bölge ve sınıflara göre isimlendiriyorlardı. Hem Türkçe, hem de Farsça bilen Tacikler, milliyet duygusundan da o kadar uzaktılar ki, ayrı bir Tacik edebiyatının kurulmasına bile taraftar değillerdi. Türkmenlerin durumu daha vahimdi ve onlar birbirlerine düşman kabileler halindeydiler. Türkistanlılar arasındaki bu ayrılıklar, bölgecilik ve lehçe farklarıyla daha da artıyordu. Tabi burada Sovyet politikalarının tesirini de unutmamak lazım. Sovyetlerin büyük gruplar için değişik cumhuriyetler kurma ve hepsine değişik alfabe ile edebi dil dayatmasındaki esas gaye, aydınlar arasında Türklerin tek bağımsız devlet şeklinde birleşmeleri (Turancılık) düşüncelerinin yayılmasını engellemekti.¹⁵

Marksizim ve dolayısıyla komünizm ezilen insanlara sanki bir cennet sunuyordu. İşte bu yüzden de pek çok Kazak-Türk aydınını komünistlerin vaatleri kandırmıştı. Bunlardan birisi olan Turar Rıskulov çocukluğundan itibaren Rus şovenizminin ne demek olduğunu bildiği için, çareyi komünizmde girmekte görmüş ve buna binaen Eylül 1917 Bolşeviklerin safına katılmıştı. Ama sonraki yıllarda o da hiçbir şeyin düşündüğü gibi olmadığını anladı. Netice itibarıyla Çarlık Rusyası ile Komünist Rusya'nın hiçbir farkı yoktu, ikisi de Türkleri sömürüyordu. Bunun üzerine Türkistan ve İdil-Ural'ın ileri gelen Türkçüleri kendi Turan Cumhuriyetlerini kurmak istediklerini Moskova'ya ilettiler. Fakat bu durum komünist Türkçüler için sonun başlangıcı demekti.

¹⁴ Nadir Devlet, "Sovyetler Birliği'ndeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, İstanbul 1984, s. 38.

¹⁵ Bacon, *a.g.e.*, s. 229.

Çünkü onlar hiç yokken insanlara mutlu olabilecekleri başka bir alternatif önermekteydiler. Riskulov doğrudan doğruya Türk Dünyası'nın Türkiye'yi takip etmesini, Mustafa Kemal'in bütün ezilen halklar için bir umut ışığı yakıştığını, onun ve Türkiyesi'nin örnek alınmasını söylüyordu. Sovyet-Rus İmparatorluğu'nun Türk ve Müslümanlar yararına kılıcı bile kıpırdatmayacağını o da biliyordu. Çünkü Ruslar için Türkistan sadece bir hammadde deposuydu. Hem Sultan Galiyev, hem de Riskulov'un tutuklanmasında olsun,¹⁶ bu sırada Rus gizli servisinin onların aleyhine hazırladıkları düzmece evraklarda, Türkiye devlet başkanı Mustafa Kemal Atatürk ile ilişkisinin bulunduğu ve Türkiye'nin ajanı olduğu gibi ipe-sapa gelmez iddialar vardı. Halbuki ne Riskulov, ne de Sultan Galiyev hayatlarında Türkiye'yi görmedikleri gibi, Mustafa Kemal ile doğrudan temasa geçmemişlerdi.¹⁷ Artık Moskova'daki efendilerin de Türklerle ihtiyaçları kalmamıştı. İhtilalin yerleşmesi için Türkler gözünü açmadan başlarının ezilmesi gerekiyordu.

Sonuç itibarıyla komünist sistem şöyle veya böyle bütün Türkistan ve dolayısı ile de Kazakistan'da demir yumruğunu gösterdi. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreterliğine bir Kazak Türkü getirilmişti. Fakat herşeye rağmen içlerinde bir nebze memleket sevdası bulunan bu yöneticiler daha sonra, 1950'lerde yürürlüğe sokulan ve kendilerinin aleyhine olan "*Bakir Topraklar*" projesine karşı çıktılar. Bu sebepten Kazakistan Komünist Partisi Sekreteri Şahahmedov 1954 tarihinde görevinden uzaklaştırılarak yerine Leonid Brejnev atandı. Bu plan ile 25 milyon hektar mera arazisi Sovyetler Birliği'ni beslemek üzere ziraata açıldı. Çok geniş bir bölgenin Ruslar tarafından tarımda kullanılmaya karar verilmesi, buralara yeniden büyük ölçüde Rus ve Slav halkın yerleştirilmesine neden oldu. Moskova'dan idare edilen bu proje için gereken bütün iş gücü, makina ve aletler planlı bir surette sağlandı. Bu maksatla 1954 yılı sonuna kadar Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmından Kazakistan'a 600.000 göçmen getirilerek, iskan edildi. Ayrıca ordudan terhis olunan 1000 kadar asker de Kazakistan'a yerleştirildi.¹⁸ Temel ekonomisi hayvancılığa dayalı Kazak Türklerinin açlık ya da sefaletle düşmelerinin hiçbir anlamı yoktu.

¹⁶ Sultan Galiyev'in tutuklanması yörede büyük bir şaşkınlık yarattı. Tataristan'daki bazı miliyetçiler eğer böyle bir durum var ise, büyük bir yanlışlık olduğunu ve serbest bırakılması için gereğinin yapılmasını Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi'ne rica ettiler. Bu hususta topluca mektup yazıp, gönderenler de sonradan birer birer ortadan kaldırıldılar (Bakınız, İ. Gizzatulın - D. Şarafutdinov, "Mirsaid Sultan-Galiyev", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 122, İstanbul 1999, s. 163).

¹⁷ M. Bala, "Sovyetlerde Nasyonal-Komünizm ve Kızıl Turan Efsanesi", *Dergi*, 3/10, Münih 1957, s. 11-12; V. Skorodumov, "Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinde Parti Temizlemeleri", *Dergi*, 4/12, Münih 1958, s. 28; Zeki Velidi Toğan, *Hatıralar*, İstanbul 1969, s. 289; S. Soucek, *A History Of Inner Asia*, Cambridge 2000, s. 218-220; F. Hirsch, *Empire of Nations, Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, New York 2005, s. 96; Hüseyin Adıgüzel, *Milli Komünizmin Öncüleri: Turar Riskulov*, İstanbul 2005; Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 47-Turar Riskulov", *Orkun*, Sayı: 110, İstanbul 2007, s. 1-2; İlyas Kamalov, *Avrasya Fatih Tatarlar*, İstanbul 2007, s. 331; Kesici, *a.g.e.*, s. 179-182.

¹⁸ İbrahim Yarkan, "Türkistan'da İşlenmemiş Toprakların Ziraata Açılmasıyla İlgili Bazı Noktalar", *Türk Kültürü*, 5/57, Ankara 1967, s. 43.

Eski Sovyetler Birliği'nin bütün yatırımı silah ve uzay sanayiine yapıldığından, diğer alanlardaki makineleşme ve teknoloji son derece geri idi. Karaganda yakınlarındaki Temir-tav şehrinde, 1956 senesinin 3-5 Ekim günlerinde sağlıksız evleri, düşük ücretleri ve kötü çalışma şartlarını protesto etmek amacıyla 1500 kişi iş bıraktı. Merkezi hükümet bu itaatsizliğe çok sert cevap verdi ve KGB ile çatışmaya giren yüzlerce insan öldürüldü. Anlaşılacağı üzere Sovyetlerin bakir topraklardan faydalanmak suretiyle yapılan bu planından da müspet bir sonuç çıkmadı. Bu işle bizzat o zamanki devlet başkanı Kruşçev ilgilenmişti. Eski kolhoz yöneticilerinin ikazlarına rağmen, o bu projeyi uygulamaya sokmuş ve devlet mekanizmalarının hepsini bunlara ayırmıştı. Üstelik bu işlere aktarılan devlet yatırımları da çok büyük paralar tutmuştu.¹⁹ Dünyanın gelmiş-geçmiş en büyük zalimi Stalin'in 1953 senesinde ölümünün ardından iktidar koltuğuna oturan Nikita Kruşçev'in zamanında, bir açık hapisane durumundaki Sovyet-Rusya'nın insanları patlama derecesine geldiğinden onlara biraz rahat nefes alma imkanı tanındı. Tabiki bu gelişme, halkta acaba hürriyetimize yeniden kavuşabilir miyiz düşüncelerini doğurduysa da, yetişmiş kadrolar daha evvelce ortadan kaldırıldığından, bu hareket pek güçlenemedi. Birtakım cılız teşebbüsler de daha doğmadan boğuldu.

Hazar ötesinde bağımsızlıklarını kaybettiklerinden beridir Türkler pek çok zorbalık ve vahşetlere maruz kaldılar. Sovyet Rusya'da yaşanan yukarıda vurguladığımız hadiselerin benzeri gibi, bu kez de 1964 yılında Komünist Çin topraklarındaki Kazak Türkleri bir felaketle karşı karşıya geldiler. Türkler açıktan açığa katledilmeye başlandı. Çinlilerle mücadeleye giren binlerce Kazak Türkü öldürüldü. Bu sırada Afganistan'a sığınan 800 Kazak Türkü'nün geri verileceği haberi duyulunca Türkiye'de bir infial doğmuş ve Türkçüler Derneği Başkanı Nihal Atsız, zamanın Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e bir açık mektup yazarak bunların Türkiye'ye alınması için elden ne geliyorsa yapılması gerektiğini işaret etmiştir.²⁰ Ne yazık ki hem Çin, hem de Rusya'da Türkleri planlı bir şekilde ortadan kaldırma politikaları, sonraki yıllarda da sürdü. 1979'da yine Almanların Tselingrad bölgesine yerleştirilmelerini önlemek ve Kızıl Ordu ile birlikte Afganistan'a gönderilen ve orada ölen askerlerin İslâmi usullere göre gömülmelerini sağlamak amacıyla çıkan çatışmalarda da birçok Kazak Türkü öldü.

Leonid Brejnev'in 1956'da Kazak Komünist Partisi Sekreterliği'nden ayrılmasından sonra, yine bir Kazak Türkü olan Dinmuhammed Kunayev bu göreve getirildi. Kunayev'in en büyük iyiliklerinden biri Türkleri Komünist Partiye sokması oldu. Bununla beraber uzun yılların ardından 16 Aralık 1986'da Kunayev'in iktidardan uzaklaştırılması ve yerine Genadi Kolbin'in getirilmesi büyük tepkilere yol açtı. Böylece bütün Sovyetlerdeki gibi Kazakistan'da da devlet idaresinde Rus baskı ve kontrolü estirilmek istendi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yürürlükte olan uygulamaya göre, milli cumhuriyetlerin komünist partilerinin birinci sekreterleri o millete mensuplardan seçilirdi. Ancak

¹⁹ A. Avtorhanov, "Hruşçov Hâkimiyeti Altında Sovyetler Birliğinin İç Siyaset Gelişmesi", *Dergi*, 7/23-24, Münih 1961, s. 21.

²⁰ Atsız, "800 Kazak Türkü", *Ötüken Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1964, s. 5; Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 19-20.

Moskova'nın denetimini artırmak için ikinci sekreter umumiyetle Rus azınlıktan tayin olunurdu. Kazakistan'da ise bunun tam tersi yapılmak istendi. Bunun üzerine yer yer ayaklanmalar çıktı. Patlak veren hadiseleri o güne kadar alışılmışın dışında ilk defa resmi haber ajansı Tass duyurmuştur. Verilen haberlerde, Türkler için her türlü karalamalar yapıldığı gibi, protestocuların Pan-Türkist gençlerin tahrikine kapıldığı da söyleniyordu. Kazak gençleri sokak ve meydanlarda "Kazakistan Kazaklarıdır" diye bağırıyorlardı. Başkaldırıları ile Rus askerleri arasında çıkan çatışmalarda 50'ye yakın Türk öldürüldü. Olayların başka yerlere sıçramasını önlemek üzere Almatı şehri 70.000 kişilik askeri kuvvet ile kuşatıldı. Hadiselerin çıkış sebebini güya incelemek için 15 uçak dolusu Rus yetkili Almatı'ya geldi.²¹ Ruslar olayların önünü alabilmek gayesiyle, tekrar başa bir Türk olan Saidullah Kubaşev'i atadılar. Kazakistan'daki Aralık hadiseleri bağımsızlığın bir tezahürüydü ve o günden sonra bu hadise Kazakistan'da milli bayram olarak kutlanmaya başlandı.

Sovyet Rusya'nın Kazakistan'daki Uygulamaları

Sovyet Rusya zamanında Kazaklara özellikle kalitesiz Rus malları satılıyordu. Ticaret kasabaları ve panayırlar Rusların, ticaret ise Sartlar (Tacik ve Fars) ve Kazanlıların elinde bulunuyordu ve bu yüzden saf Kazak Türkleri ticaretten pek fazla anlamadıklarından çoğu vakit yüksek fiatla kötü ürünler almak zorunda kalıyorlardı. Her çeşit madeni eşyanın pazarlardan temini durumu ise, Türk-Kazak el sanatlarının da yok olması demektir. Rusların vergi ve idari sistemleri de, Kazak Türklerinin bildikleri bir şey değildi. Artık vergiler nakit para şeklinde alınıyor ve bu vaziyet onların mallarını pazarlarda satarak para kazanmalarını gerektiriyordu. Para ile faiz gibi şeylerle ilgilenmek ise beraberinde sahtekârlık ve rüşveti getirmekteydi. Ayrıca vergiler insanların varlık durumuna göre toplanmayınca, fakirler daha da fakirleşiyordu. Genellikle hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip Kazak Türkleri için bu altından kalkılmaz bir felaketti. Hayvanlarını otlatmak için başka bir vilayete göçtüklerinde, orada da vergi ödeme mecburiyetinde bırakılmaları işin başka bir boyutu idi. Hatta bu göçler esnasında zaman zaman götürdükleri hayvanların sayısı kadar vergi alınmasına bile rastlanmıştır. Rusların karışık bürokrasisi karşısında da Kazak Türkleri iktisaden yıpranıyorlardı.²² Üstüne üstlük, Kazaklar Rusların getirdiği seçim usullerine bir türlü alışamadılar. Onlar hâlâ geleneksel aksakal sistemine bağlıydılar. Aşirete beylik veya başka bir konuda anlaşmazlık olursa, aksakallar bir araya gelerek karar alırdı.²³ Hâlbuki Rus

²¹ A. Sultan, "Müslüman-Arap Dünyasında Sovyet Propagandasının Dış Şekilleri", *Dergi*, 2/7, Münih 1956, s. 95; Nadir Devlet, "Kazak Türklerinin Ayaklanması", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1987, s. 52-53; Mahmut Alaşbek, "Kazakistan'da İsyân", *Türk Yurdu*, C. 8, İstanbul 1987, s. 58-60; R. Abazov, *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*, New York 2008, s. 90.

²² Kazakistan'da Türklerle, Slav asıllıların yaşadıkları yerleri ekonomik açıdan karşılaştırdığımızda, Türklerin yoğun bulunduğu güney ve batı eyaletlerinde tarımın ön planda olduğu ve Kazak Türklerinin de umumiyetle bu alanda çalıştıkları görülür.

²³ Gömeç, "Tarihte ve Günümüzde Kazakistan", s. 11; Halida Devrişeva, *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*, Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 209.

seçim usulünde insanlar ikiye ayrılmak zorunda bırakılarak birbirlerine rakip ya da düşman oluyorlardı. Böyle bir problem zuhurunda ise müracaat ettikleri makam yine Ruslardı.

Komünist sistemin ne kadar güzel olduğunu ispatlayabilmek için birçok yöntem geliştirilmiş ise de, bunların hiçbirinde başarı sağlanamadı. İşte buna binaen 1932-1933 yıllarında milyonlarca Kazak Türkü suni açıklıkla katledildiler. Binlerce konar-göçer aile zorla kollektif çiftliklerde toplandı.²⁴ Bölgeler arasında serbest dolaşım yasaklandığından, on binlerce hayvan otlak yokluğundan öldü. Karşı koymaya kalkışanlar “*Gerici Baylar*” diye suçlandılar.²⁵ Bütün bu kötü uygulamalar Kazakların hiçbir zaman iktisaden bellerini doğrultmalarına fırsat vermedi.

Tabiki Kazakistan’a gelen başta Rus görevlilerin yaşama biçimleri, Kazak Türklerinin birbirlerine bağlı geleneksel hayat tarzlarının bozulmasına yol açan etkenlerdir. Rusların din, ahlak ve toplumsal görgü kuralları tamamen Türk halkına ters idi. Türklerin arasındaki dayanışma ruhu öldü. Mesela eskiden hayvanları kırgına uğrayan veya bir felaket yaşayan Kazak ailesi, diğer zenginlerin yanında çalışarak geçmişteki hayat standardı veya sürülerini elde etme imkanına kavuşuyordu. Fakat Rus sistemi geldikten sonra insanlar artık kendilerine değil, karın tokluğuna devlet için çalışmak mecburiyetinde kaldılar.²⁶ Böylece birçok fakir Kazak sosyal hayatın dışına itiliyordu. Kuzey bozkırlarında, Kazak Türkleri arazilerini Ruslara kiralıyor ve zamanla durumlarını kuvvetlendiren Ruslar, ilgili memuru satın alarak toprağı kendi üzerlerine geçirtiyorlardı.

Bu arada kendileriyle bir ilgisi bulunmayan İkinci Cihan Harbi yıllarında 1.200.000 Kazak Türkü’nün silah altına alındığı, kolhoz ve köylerde çalışacak işçi kalmadığı, bu sebepten Sovyet hükümetinin 13-17 yaş arasındakileri istihdam ettiği, savaşın sonlarına doğru ise tarlalarda çalışanların neredeyse tamamına yakını kadınların meydana getirdiği söylenmektedir. Ayrıca II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, komünizme karşı çıkan binlerce Koreli, Ukraynalı, Volga Almanı, Kırım Türkü ve diğer milliyetlerden insanların Kazakistan’a sürgünleri bir tarafa, 1942’den itibaren Sovyetler Birliği’nin batısı Alman işgaline uğrayınca, Ruslar buralardaki pek çok fabrikayı sökerek, hammadde ve maden yataklarına sahip, daha güvenli Kazakistan’a taşıma yoluna gittiler. Yine Sovyet idaresi boyunca Ruslar yönetici, teknik eleman ve kardeş yardımcı olma bahanesiyle bölgeye yerleşmeyi sürdürdüler. Sonunda daha evvel de söylediğimiz gibi “*Bakir Topraklar*” programı çıkarıldı. 1950’lerde or-

²⁴ Kazak Türkleri kolhozlaştırma ve kollektifleştirme bahaneleriyle açıklıkla katledilirken, komünist basında ekin ekenlerin, traktörcülerin tebessümleri eksik olmayan, mutlu fotoğrafları yayınlanıyordu. İnsanlar korkuyla büyüdüler, hür düşünceden mahrum olarak mankurtlaştılar. Milyonlarca Kazak suni açıklıkla öldürüldü. Binlerce aydın kurşuna dizildi (Bakınız, A. Kesici, “Tam Bağmsız Kazakistan”, *Yeni Forum*, 12/260, Ankara 1991, s. 48).

²⁵ Bacon, *a.g.e.*, s. 109-111; Mehmet Saray, *Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, s. 215-216.

²⁶ Umumiyetle hayvancı olan Kazak-Kırgız Türkleri arasında malını-mülkünü yitirenler bir müddet sonra yerleşik hayatı benimliyorlardı ki, onlara da tıpkı Oguzlar da olduğu üzere “*yatuk*” ya da Kazak-Kırgız Türkçesinde “*catak*” deniyordu. Bakınız, Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oguzlar*, Çev. Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 142.

taya atılan bu planın gayesi, Kuzey Kazakistan'da kalan otlakları da Rusların midesine indirmekten başka bir şey değildi.²⁷

Meseleye eğitim ve kültür noktasından baktığımızda da Sovyet-Rus liderleri, eğitim yoluyla Türkistanlıların Ruslaşacağını sandılar. Elbette bu çalışmalar sonucu bazı kişiler, tıpkı çarlık zamanında olduğu gibi Rus cemiyeti içerisinde kendilerine yer buldular. Fakat herşeye rağmen okuyanların büyük çoğunluğu milli benliklerini yitirmedi. Bunların bazıları Rusça konuşup, Avrupaî elbiseler giymekte, toplum içerisinde Rusların beğeneceği şekilde davranmakta, ama kendilerine has ayrı bir topluluk meydana getirmekteydiler.²⁸ Bu halleriyle de elbette iğreti duruyorlardı.

Bilindiği üzere Lenin'in ölümünün ardından iktidar koltuğuna oturan Stalin'li yıllarda Kazakistan, Sovyet cumhuriyetleri içinde ülke çapındaki, temizlik (Repressiya) hareketi sırasında en fazla kayıp veren bölgelerden biridir. 1930-1938 seneleri arasında Kazakistan'daki milli kadroların belki de tamamen ortadan kaldırıldığına ve imha edildiğine şahitiz. Tabiki bu soykırım ve temizlik esnasında her zaman olduğu üzere aydınlar, elbette buna binaen de eğitimciler öldürüldü. Böyle olmakla beraber komünistler, bir kısmını da aldatma ve satın alma yoluyla kendi taraflarına çekmeyi başarmışlarsa da, Kazak Türklerinin tamamını kandıramadılar. Aydınlar bazen ellerine kalemlerini, bazen de silahlarını alarak, atalarının topraklarını savunmaktan geri durmadılar. Yine söylenenlere göre, 1937-1938 yıllarında 102 bin Kazak Türkü tutuklanmış, bunların 27 bini hemen kurşuna dizilmiş, geri kalanları da toplama kampları ve hapishanelerde hayatlarını yitirmiştir.

Sovyetleştirmenin bir başka ayağını alfabe değişikliği meydana getirmiştir ki, bunun da alt yapısı daha Çarlık Rusyası sırasında atılmıştır. Bununla birlikte Kazak Türkleri 1926'da, Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'ni, Ahmet Baytursunoglu'nun başkanlığındaki bir heyetle yakından takip ettiler. Her ne kadar o, Latin alfabesine karşı çıkmış ise de, yine Rusların istediği olmuştur. Onlar 1929'a kadar Arap, 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesini kullandılar.²⁹ Kazak Türkleri 1939'dan sonra Kril alfabesine geçmişlerdi. Bütün bu değişiklikler ise onların kültürlerinde bir kopukluğa sebep oldu.

Malumdur ki Sovyet şarkiyatçıları, kendi incelemelerine Sovyet tarih ilminin umumi ideolojik esaslarını ekleyerek, her zaman Sovyet Rusya'nın dünya tarihindeki mümtaz rolünü öne çıkarmışlardır. Buna bağlı olarak Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, 2 Ocak 1951'de Türkistan'da çarlık devrindeki halk isyanlarının "*Orta Asya'nın Rusya'dan ayrılması tezini savundukları için bir irtica hareketi olduğu*" hakkında bir kararname bile neşretmişti.³⁰ Buna rağmen milli tarihe duyulan ilgi 1951'de alınan tedbirlerle engelle-

²⁷ Bacon, *a.g.e.*, s. 132; Kesici, *a.g.e.*, s. 212-213.

²⁸ Caferoğlu, "a.g.m.", s. 13-14; Kesici, *a.g.e.*, s. 152, 222.

²⁹ Sebahattin Şimşir, *XX. Yüzyıl Türk Dünyasında Türk Düşünürleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 41.

³⁰ P. Urban, "Sovyet Şarkiyatçılığının Sıradaki Meseleleri", *Dergi*, 3/11, Münih 1957, s. 71; Skodumov, "a.g.m.", s. 23-24; Baymirza Hayit, "Sovyet Koloni Siyasetinin Bir Örneği Olmak Üzere Türkistan", *Dergi*, 7/25, Münih 1961, s. 41; Kesici, *a.g.e.*, s. 210.

nemedi. 1954'te Taşkent'te toplanan Sovyet Tarihçileri Konferansı'nda Kruş-
çev, Türklerden milli tarihleriyle ilgili yazdıkları şeylerin inkarını istedi, ama
1958 tarihinde Kazakistan Eğitim Bakanlığı halktan gelen baskılar karşısın-
da, orta okullarda Kazak tarihinin okutulmasını kabul etmek zorunda kaldı.³¹

Kazakistan Türk Cumhuriyeti'nin topraklarına çöktükleri ilk günden iti-
baren tabi kaynaklarını yıllarca sömüren Ruslar, 1950'lerin sonlarında bile
buraların eğitim meselelerine ciddiyle eğilmediler. Kazakistan Komünist
Partisi'nin 8. Kongresi tutanaklarından anlaşıldığına göre, daha ilkokul yüzü
görmemiş çocukların sayısı 60.000'in üzerinde idi. 1959-1960 yıllarında Ka-
zakistan'da 11.750 okul vardı. Bu okul müdürlerinin ancak 4350'si Kazak
Türkü'ydü. Almatı'daki devlet üniversitesinin de 1957'de 3770'i bulan öğrenci
sayısı arasında Kazak Türklerinin 1550 kişi olduğunu görüyoruz.³² Bunlar
Rusların cumhuriyetlerde milli eğitime ve yerel halka ne dereceye kadar önem
verdiklerini ortaya koymasından açısından çarpıcı bir istatistiktir.

Komünist partinin direktifleriyle Yüksek ve Orta Teknik Eğitim Bakanlı-
ğınca 13 Ekim 1973'te kabul edilen eğitim programı, Ruslaştırmanın yeni bir
basamağını oluşturuyordu. Şimdiye kadar ana dilde okutulan dersler de bun-
dan sonra Rusçaya dönüldü. 27 Mayıs 1983'te ise, Sovyetler Birliği Komünist
Partisi yayın organı Pravda Gazetesi, SBKP Merkez Komitesi Politbürosunun,
Rus olmayanlara Rus dilini daha da iyi öğretmekle ilgili tedbirler hakkında
müzakereler yapıldığını yazmıştı. Ayrıca Rus yöneticiler, Rus dilinin büyük-
lüğü ve herkes tarafından öğrenilmesi gerektiği fikrini, Türk ileri gelenlerinin
ağzından yayararak, bu düşüncenin bizzat Türkler tarafından desteklendiği ha-
vasını estirmek ve herhangi bir tenkitle karşılaştıklarında bu gibi Türk aydın-
larının sözlerini kendilerini aklamak için kullanmayı akıllarına getirmişlerdi.

Sonuç

Sovyet Rusya, Rus olmayanları tabi ki ilk planda dil, din, ırk, kültür, ölkü
ve tarih yönünden Ruslaştırma, yani onları milli şuurdan yoksun bir topluluk
haline getirip, asimile etmek için büyük bir seferberlik başlatmıştı.³³ Zaten Sov-
yetler Birliği'nin böyle beynelmilelci bir politikanın dışında başka bir yol izleme-
si de akla gelemezdi. Ama yaşanan günler Rusya'nın hiçbir politikasının doğru
olmadığını gösterdi. Rusya geride sadece göz yaşı, kan ve karmaşa bıraktı.

Uzun yıllar Rus hâkimiyeti altında yaşayan Kazakistan'da tatbik edilen
yanlış ekonomi, kültür ve siyaset politikaları yüzünden karşı karşıya kalınan
tahribatın izleri bugün dahi silinebilmiş değildir. Halen Türk Dünyası'nın en
bakir ve zengin topraklarına sahip olan Kazak Türkleri geleneksel konar-göçer
hayatlarını sürdürmeye kalkıştıklarında Sovyet-Rus döneminin hükümetleri
tarafından çıkarılan birtakım kanunlar ile günden güne fakirleşmeleri sebe-
biyle, sonucu zaman zaman çok kanlı bir şekilde neticelenen ayaklanmalar

³¹ Bacon, *a.g.e.*, s. 225.

³² R. Karça, "Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. Kongresinde Talim ve Terbiye Meseleleri", *Der-
gi*, 2/6, Münih 1956, s. 49; Hayit, "a.g.m.", s. 42.

³³ Sir Olef Caroe, *Sovyet İmparatorluğu / Sömürülen Topraklar*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman
Yayıncıları, İstanbul 1975, s. 248; Devlet, "Sovyetler Birliği'ndeki...", s. 39-47.

gerçekleştirdiler. Ne Rus çarlığının Bakir Topraklar projesi ne de Sovyet Rusya'nın kolhoz siyasetinin bu insanlara hiçbir yararı olmadı. Ekonomik, kültürel ve politik hayatın gerisinde kaldıkları gibi, bu topraklara Rus idareciler daima ham madde deposu şeklinde baktılar. Buna bağlı olarak ondokuzuncu asırdan itibaren görülmeye başlayan Slav göçmenlerin akınıyla kendi yurtlarında azınlık durumuna düştükleri bir yana, artık onlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmaya da başlandı. Ellerinden mera arazileri alınması bir yana, sanıldığı üzere onlara modern bir eğitim de sunulmadı. Bu yüzden sosyal hayatın sürekli dışında bırakılan Kazak Türkleri, sanki kendi ülkelerine gelen Rus memurların hizmetkârları, en iyisinden onların işlerini çabuklaştıran yardımcıları gibi görüldüler. Bütün Kazak Türklerine Rusça mecbur tutulup, Rus edip ve şairleri öğretilip, okullarda onların eserleri okutulup, ezberletilirken; Kazak şair ve romancıları ancak kendi toplumları arasında itibar kazandılar. Bu hâl Sovyet vatandaşı kavramına ters gelince, zaman zaman kendi içlerinden çıkan birtakım milliyetçi aydınlar bu kötü gidişata bir dur demek isteyip, Rus yetkililerini uyarmaya yeltendiklerinde ise burjuva milliyetçiler veyahut da halk düşmanları oldukları ilan edilerek ya sürgünlere gönderildiler ya da kurşunlanmak suretiyle hayatlarına son verildi. İşte biz bu çalışmada özetle Kazakistan'da Çarlık Rusyası'nın mirasını devralan Sovyet hükümetleri döneminde uygulanan birtakım icraatlarla, bunların sonuçlarının yansımalarını göstermeye gayret ettik.

Kaynaklar

- “1916 Olaylarının 100. Yıldönümü Hakkında Kararname”, Çev. R. Abdiyeva, *Ala Too Edebiyatı*, Sayı: 5, Ankara 2016.
- ABAZOV, R.: *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*, New York 2008.
- ADIGÜZEL, Hüseyin: *Azatlığın Köşe Taşları*, Bayrak Yayınevi, İstanbul 2001.
- _____ : *Millî Komünizmin Öncüleri: Turar Rıskulov*, İstanbul 2005.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç: *Oğuzlar*, Çev. Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- ALAŞBEK, Mahmut: “Kazakistan'da İsyân”, *Türk Yurdu*, Cilt: 8, İstanbul 1987.
- ARAT, Reşid Rahmeti: “Kazakistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 5. Baskı, İstanbul 1988.
- ATSIZ: “800 Kazak Türkü”, *Ötüken Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1964.
- AVTORHANOV, A.: “Hruşçov Hâkimiyeti Altında Sovyetler Birliğinin İç Siyaset Geleşmesi”, *Dergi*, 7/23-24, Münih 1961.
- BACON, Elizabeth E.: *Esir Orta Asya*, Çev. Tansu Say, Tercüman Yayınları, İstanbul 1978.
- BALA, M.: “Sovyetlerde Nasyonal-Komünizm ve Kızıl Turan Efsanesi”, *Dergi*, 3/10, Münih 1957.
- BEKMAHANOV, E.: *Kazak SSR Tarihi*, Almatı 1960.
- BENNİGSEN, A.: “Çarlık ve Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türkler”, Çev. K. Aytaç, *Türk Kültürü*, 24/270, Ankara 1985.
- BERBER, Oktay: *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*, Doktora Tezi, Ankara 2014.
- BODGER, A.: “Abulhayir Khan of the Kazakh Little Horde, 1718-1748 and His Allegiance to Russia”, *II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Özetleri*, İstanbul, 4-9 Ekim 1976.

- CAFEROĞLU, Ahmet: “Kazak Türkleri”, *Türk Kültürü*, 3/29, Ankara 1965.
- CAROE, Sir Olef: *Sovyet İmparatorluğu / Sömürülen Topraklar*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman Yayınları, İstanbul 1975.
- ÇAVUŞOĞLU, Y.: “Osmanlı Devleti'nin Orta Asya Hanlıkları İle Münasebetleri”, *Tatınım Dergisi*, 8/91-92, İstanbul 1987.
- DEVLET, Nadir: “Sovyetler Birliği'ndeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, İstanbul 1984.
- _____ : “Kazak Türklerinin Ayaklanması”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1987.
- DEVLETŞİN, T.: *Sovyet Tataristanı*, Çev. M. Emircan, Ankara 1981.
- DEVİRİŞEVA, Halida: *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*, Doktora Tezi, Ankara 2016.
- DOĞAN, Orhan: “Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı)”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Bişkek 2002.
- _____ : “Orta Asya Hanlıklarının Çarlık Rusya'nın Tabiyetine Girmeleri Hakkında Bazı Belgeler”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 39, İstanbul 2004.
- _____ : “Türkistan (Orta Asya) Tarihi İle İlgili Belgeler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, İstanbul 2005.
- ERCİLASON, Konuralp: *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*, Ankara 2013.
- FİNDLEY, Carter Vaughn: *The Turks in World History*, New York 2005.
- GİZZATULİN, İ. - ŞARAFUTDİNOV, D.: “Mirsaid Sultan-Galiyev”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 122, İstanbul 1999.
- GOLDEN, Peter: *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara 2002.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur: “Tarihte ve Günümüzde Kazakistan”, *Yeni Forum*, 14/287, Ankara 1993.
- _____ : “Türk Tarihinde Peçenekler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, Ankara 2013.
- _____ : “Türk Tarihinin Kahramanları: 47 - Turar Riskulov”, *Orkun*, Sayı: 110, İstanbul 2007.
- _____ : *Uygur Türkleri Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2009.
- _____ : *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014.
- _____ : *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015.
- GROUSSET, Rene: *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1980.
- HAYİT, Baymirza: “Sovyet Koloni Siyasetinin Bir Örneği Olmak Üzere Türkistan”, *Dergi*, 7/25, Münih 1961.
- HIRSCH, F.: *Empire of Nations, Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, New York 2005.
- KAMALOV, İlyas: *Avrasya Fatih Tatarlar*, İstanbul 2007.
- KARÇA, R.: “Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. Kongresinde Talim ve Terbiye Meseleleri”, *Dergi*, 2/6, Münih 1956.
- KESİCİ, A. Kayyum: “Tam Bağımsız Kazakistan”, *Yeni Forum*, 12/260, Ankara 1991.
- _____ : *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
- KLYAŞTORNIY, S.G. - SULTANOV, T.İ.: *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A. Batur, İstanbul 2003.
- KURAT, Akdes Nimet: *Rusya Tarihi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

MARİKOVSKIY, P.I.: “Naskalniye Risunki Gor Kuldjabası”, *Trudı, Akademia Nauk Kazakskoy SSR*, Tom 12, Almatı 1961.

MEDOYEV, A.G.: “Naskalniye Izobrajeniya Gor Tesiktas i Karaungur”, *Trudı, Akademia Nauk Kazakskoy SSR*, Tom 12, Almatı 1961.

MERCANİ, Şehabeddin-i: *Müstefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Mustafa Kalkan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

MİROĞLU, Y.: “Sovyet Türkistanı Nüfusunun Dinamiki”, *Dergi*, 5/18, Münih 1959.

MUKAMETKANULI, N.: *Tarihi Zertevler*, Almatı 1994.

Oğuzname Destanı, 1998.

ÖGEL, Bahaeddin: *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1984.

SARAY, Mehmet: *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.

_____ : “Dış Türkler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12/2, 5. Baskı, İstanbul 1988.

_____ : *Kazak Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993.

SKORODUMOV, V.: “Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinde Parti Temizlemeleri”, *Dergi*, 4/12, Münih 1958.

SOUCEK, S.: *A History of Inner Asia*, Cambridge 2000.

STACKELBERG, G.A. Von, “Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar”, *Dergi*, 7/23-24, Münih 1961.

SULTAN, A.: “Müslüman-Arap Dünyasında Sovyet Propagandasının Dış Şekilleri”, *Dergi*, 2/7, Münih 1956.

ŞİMSİR, Nahide: *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

ŞİMSİR, Sebahattin: *XX. Yüzyıl Türk Dünyasında Türk Düşünürleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

TOGAN, Zeki Velidi: *Hatıralar*, İstanbul 1969.

URBAN, P.: “Sovyet Şarkiyatçılığının Sıradaki Meseleleri”, *Dergi*, 3/11, Münih 1957.

ÜNAL, Fatih: “Türkistan'da Hürriyete Koşanlar”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 61, İstanbul 1999.

_____ : “Aktaban Şubırını Hadisesi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 160, İstanbul 2000.

_____ : *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yayınları, Ordu 2010.

YARKIN, İbrahim: “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri İle Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, 2/23, Ankara 1964.

_____ : “Türkistan'da 1916 Yılı İsyamı Hakkında Bazı Bilgiler”, *Türk Kültürü*, 6/68, Ankara 1968.

_____ : “Türkistan'da İşlenmemiş Toprakların Ziraata Açılmasıyla İlgili Bazı Noktalar”, *Türk Kültürü*, 5/57, Ankara 1967.

_____ : “Türkistan'da Çarlık Rusyasının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyanlar”, *Türk Kültürü*, 7/84, Ankara 1969.

_____ : “Türkistan'ın İktisadi Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *Türk Kültürü*, 10/115, Ankara 1972.

YORULMAZ, Osman: “Kazak-Başkurt Münasebetleri (XVII. - XVIII. Yüzyıl)”, *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, Haz. A. Melek Özyetkin - A. Merthan Dündar - İlyas Kamalov, İstanbul 2008.

_____ : “Kazakları Oluşturan Boylar ve Bunların Diğer Türk Devletlerindeki Dağılımı”, *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı*, Bişkek 2003.

_____ : “Kazaklar ve Kazak Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asır Çengizogulları*, İstanbul 2016.